

TEMA 14. Història de l'Església

L'Església continua i realitza en la història la missió de Crist, impulsada per l'Esperit Sant. En la història de l'Església hi ha un entrellaçament entre el que és diví i el que és humà.

1. L'Església en la història

L'Església continua mantenint la presència de Crist en la història humana. Obeeix al mandat apostòlic, pronunciat per Jesús abans d'ascendir al cel: «Aneu, doncs, convertiu tots els pobles batejant-los en el nom del Pare i del Fill i de l'Esperit Sant, ensenyant-los a observar tot allò que us he manat. I jo seré amb vosaltres dia rere dia fins a la fi del món» (Mt 28,19-20). Per tant, en la història de l'Església s'entrellacen, sovint d'una manera difícilment separable, el que és diví i el que és humà.

En efecte, si estudiem la història de l'Església, hi trobem aspectes que sorprenen l'observador, fins i tot el no creient:

- a) La unitat en el temps i en l'espai (catolicitat). L'Església catòlica, al llarg de dos mil·lennis, ha estat sempre el mateix subjecte, amb la mateixa doctrina i els mateixos elements fonamentals: la unitat de la fe, dels sacraments, de la jerarquia (per la successió apostòlica). A més a més, en totes les generacions ha reunit homes i dones dels pobles i cultures més diversos i de zones geogràfiques de tots els indrets de la terra.
- b) L'acció missionera. L'Església, sempre i pertot arreu, ha aprofitat qualsevol esdeveniment i fenomen històric per predicar l'evangeli, també en les situacions més adverses.
- c) La capacitat, en cada generació, de produir fruits de santedat en persones de qualsevol poble i condició.
- d) Un sorprenent poder de recuperació davant les crisis, que de vegades han estat especialment greus.

2. L'antiguitat cristiana (fins al 476, any de la caiguda de l'Imperi romà d'Occident)

Des del segle I, el cristianisme va començar a propagar-se guiat per sant Pere i els apòstols, i després pels successors seus. Per tant, hi ha un progressiu augment dels seguidors de Crist, sobretot dins els confins de l'Imperi romà: a l'inici del segle IV eren aproximadament el 15% de la població de l'Imperi i estaven concentrats a les ciutats i a la part oriental de l'Estat romà. La nova religió es va difondre, de totes maneres, també més enllà d'aquestes fronteres: a Armènia, Aràbia, Etiòpia, Pèrsia, l'Índia.

El poder polític romà va veure en el cristianisme un perill, pel fet que reclamava un àmbit de llibertat en la consciència de les persones respecte a l'autoritat estatal. Els seguidors de Crist van haver de suportar nombroses persecucions, que van conduir a molts al martiri: l'última, i la més cruel, va tenir lloc a l'inici del segle IV per obra dels emperadors Dioclecian i Galeri.

L'any 313 l'emperador Constantí I, favorable a la nova religió, va concedir als cristians la llibertat de professar la fe i va iniciar una política molt benèvola envers el cristianisme. Amb l'emperador Teodosi I (379-395) el cristianisme es va convertir en la religió oficial de l'Imperi romà. A la fi del segle IV els cristians eren ja la majoria de la població de l'Imperi romà.

En el segle IV l'Església va haver d'afrontar una forta crisi interna: la qüestió arriana. Arri —prevere d'Alexandria, a Egipte— sostenia teories heterodoxes, per les quals negava la divinitat del Fill: el Fill només seria la primera de les criatures, encara que superior a la

resta. Els arrians també negaven la divinitat de l'Esperit Sant. La crisi doctrinal, amb la qual es van entrecreuar sovint intervencions polítiques dels emperadors, va torbar l'Església durant més de 60 anys. Es va resoldre gràcies als dos primers concilis ecumènics, el primer de Nicea (325) i el primer de Constantinoble (381), en els quals es va condemnar l'arrianisme, es va proclamar solemnement la divinitat del Fill (*consubstantialem Patri*, en grec *homoousios*) i de l'Esperit Sant i es va compondre el símbol nicenoconstantinopolità (el credo). L'arrianisme va sobreviure fins al segle VII perquè els missioners arrians van aconseguir convertir al seu credo molts pobles germànics, que a poc a poc van passar al catolicisme.

En el segle V va haver-hi, en canvi, dues heretgies cristològiques, que van tenir l'efecte positiu d'obligar l'Església a aprofundir en el dogma per formular-lo d'un mode més precís. La primera heretgia és el nestorianisme, doctrina que en la pràctica afirmava que en Crist existeixen dues persones, a més de dues natures. Va ser condemnada pel Concili d'Efes (431), que va reafirmar la unitat de la persona de Crist. Dels nestorians deriven les esglésies siroorientals i malabars, encara separades de Roma. L'altra heretgia és el monofisisme, que en la pràctica sostenia que en Crist existeix una sola natura, la divina. El Concili de Calcedònia (451) va condemnar el monofisisme i va afirmar que en Crist hi ha dues natures, la divina i la humana, unides en la persona del Verb sense confusió ni mutació (contra el monofisisme), sense divisió ni separació (contra el nestorianisme): són els quatre adverbis de Calcedònia: *inconfuse*, *immutabiliter*, *indivise*, *inseparabiliter*. Dels monofisites deriven les esglésies coptes, sirooccidentals, armènies i etiòpiques, separades de l'Església catòlica.

En els primers segles de la història del cristianisme hi ha un gran floriment de la literatura cristiana, homilètica, teològica i espiritual: són les obres dels pares de l'Església, de gran importància en la reconstrucció de la tradició. Els més rellevants van ser sant Ireneu de Lió, sant Hilari de Poitiers, sant Ambròs de Milà, sant Jeroni i sant Agustí a l'Occident; sant Atanasi, sant Basili, sant Gregori de Nazianz, sant Gregori de Nissa, sant Joan Crisòstom, sant Ciril d'Alexandria i sant Ciril de Jerusalem a l'Orient.

3. L'edat mitjana (fins al 1492, any de l'arribada de Cristòfor Colom a Amèrica)

L'any 476 va caure l'Imperi romà d'Occident, que va ser envaït per una sèrie de pobles germànics, alguns arrians, d'altres pagans. El treball de l'Església en els segles successius va ser evangelitzar i contribuir a civilitzar aquests pobles i, més endavant, els pobles eslaus, escandinaus i magiars. L'alta edat mitjana (fins a l'any 1000) va ser sens dubte un període difícil per al continent europeu, per la situació de violència política i social, empobriment cultural i regressió econòmica, a causa de les invasions contínues (que van durar fins al segle X). L'acció de l'Església va aconseguir, a poc a poc, conduir aquests pobles joves cap a una civilització nova, que aconseguirà l'esplendor en els segles XII-XIV.

En el segle VI va néixer el monaquisme benedictí, que va garantir a l'entorn dels monestirs unes illes de pau, tranquil·litat, cultura i prosperitat. En el segle VII va ser fonamental l'acció missionera en tot el continent dels monjos irlandesos i escocesos; en el segle VIII, la dels benedictins anglesos. En aquest últim segle va acabar l'etapa de la patristica, amb els últims dos pares de l'Església: sant Joan Damascè a l'Orient, sant Beda el Venerable a l'Occident.

En els segles VII i VIII va néixer la religió islàmica a Aràbia. Després de la mort de Mahoma els àrabs es van llançar a una sèrie de guerres de conquesta que els van conduir a constituir un imperi vastíssim: entre d'altres, van subjugar els pobles cristians d'Àfrica del nord i de la península Ibèrica i van separar el món bizantí del llatínogermànic. Durant aproximadament 300 anys van ser un flagell per als pobles de l'Europa mediterrània, a

causa de les incursions, batudes, saquejos i deportacions que realitzaven de mode pràcticament sistemàtic i continu.

A la fi del segle VIII es va institucionalitzar el poder temporal del papat (Estats Pontificis), que ja existia de fet des del final del segle VI. Havia sorgit per suplir el buit de poder creat en la Itàlia central pel desinterès del poder imperial bizantí, nominalment sobirà a la regió però d'incapaç de proveir l'administració i la defensa de la població. Amb el temps, els papes es van adonar que un limitat poder temporal era una garantia eficaç d'independència respecte als diversos poders polítics (emperadors, reis, senyors feudals).

En la nit de Nadal de l'any 800 es va restaurar l'Imperi a Occident (Sacre Imperi romà): el papa va coronar Carlemany a la basílica de Sant Pere. Va néixer així un estat catòlic amb aspiracions universals, caracteritzat per una forta sacralització del poder polític i un complex entrelaçament de la política i la religió, que durarà fins al 1806.

En el segle X el papat va patir una crisi molt greu a causa de les interferències de les famílies nobles de la Itàlia central en l'elecció del papa (segle de ferro) i, més en general, perquè els reis i senyors feudals es van apoderar del nomenament de molts càrrecs eclesiàstics. La reacció papal a una situació tan poc edificant va tenir lloc en el segle XI, a través de la reforma gregoriana i l'anomenada *qüestió de les investidures*, per les quals la jerarquia eclesiàstica va aconseguir recuperar amplis espais de llibertat respecte al poder polític.

L'any 1054 el patriarca de Constantinoble, Miquel Cerulari, va realitzar la definitiva separació dels grecs de l'Església catòlica (Cisma d'Orient): va ser l'últim episodi d'una història de fractures i disputes iniciada ja en el segle V, en gran manera deguda a les greus interferències dels emperadors romans d'Orient en la vida de l'Església (cesaropapisme). Aquest cisma va afectar tots els pobles dependents del patriarcat i fins ara afecta els búlgars, romanesos, ucraïnesos, russos i serbis.

Des de l'inici del segle XI les repúbliques marineres italianes havien arrabassat als musulmans el control de la Mediterrània i així van posar un límit a les agressions islàmiques: a la fi de segle el creixement del poder militar dels països cristians va tenir com a expressió el fenomen de les croades a Terra Santa (1096-1291), expedicions bèl·liques de caràcter religiós, el fi de les quals era la conquesta o defensa de Jerusalem.

En els segles XIII i XIV sorgeix l'apogeu de la civilització medieval, amb importants realitzacions teològiques i filosòfiques (l'alta escolàstica: sant Albert Magne, sant Tomàs d'Aquino, sant Bonaventura, el beat Duns Scot), literàries i artístiques. Pel que fa a la vida religiosa, és molt important l'aparició, a l'inici del segle XIII, dels ordes mendicants (franciscans, dominics, etc.).

L'enfrontament entre el papat i l'imperi, ja iniciat amb la *qüestió de les investidures*, va continuar amb diversos episodis en els segles XII i XIII i va acabar amb el debilitament de totes dues institucions: l'imperi es va reduir en la pràctica a un estat alemany i el papat va patir una notable crisi. Des de l'any 1305 fins al 1377 el lloc de residència del papa es va transferir de Roma a Avinyó, al sud de França. Poc després del retorn del papa a Roma, l'any 1378, es va iniciar el Cisma d'Occident: una situació molt difícil, que al principi va provocar l'aparició de dos papes i després tres (les obediències romana, avinyonesa i pisana), mentre el món catòlic de l'època romania perplex sense saber qui era el pontífex legítim. L'Església va poder superar també aquesta duríssima prova i la unitat es va restaurar amb el Concili de Constança (1415-1418).

L'any 1453 els turcs otomans, musulmans, van conquerir Constantinoble i així van posar terme a la mil·lenària història de l'Imperi romà d'Orient (395-1453). També van conquerir els Balcans, que van romandre quatre segles sota el seu domini.

4. L'edat moderna (fins al 1789, any de l'inici de la Revolució Francesa)

L'edat moderna s'obre amb l'arribada de Cristòfor Colom a Amèrica, esdeveniment que juntament amb les exploracions a Àfrica i Àsia va iniciar la colonització europea d'altres parts del món. L'Església va aprofitar aquest fenomen històric per difondre l'evangeli als continents extraeuropeus: sorgeixen les missions al Canadà i Luisiana —colònies franceses—, l'Amèrica espanyola, el Brasil portuguès, el Regne del Congo, l'Índia, la Indoxina, la Xina, el Japó, les Filipines. Per coordinar aquests esforços per propagar la fe, la Santa Seu va instituir el 1622 la Sacra Congregatio de Propaganda Fide.

Mentrestant, alhora que el catolicisme s'expandia cap a àrees geogràfiques on l'evangeli no havia estat predicat mai, l'Església patia una crisi molt greu en el vell continent. La «reforma» religiosa propugnada per Martí Luter, Huldrych Zwingli, Joan Calví (fundadors de les diferents denominacions del protestantisme), juntament amb el cisma provocat pel rei d'Anglaterra Enric VIII (anglicanisme), van conduir a la separació de l'Església d'àmplies regions: Escandinàvia, Estònia i Letònia, bona part d'Alemanya, Holanda, la meitat de Suïssa, Escòcia, Anglaterra, a més dels respectius territoris colonials ja posseïts o conquerits amb posterioritat (el Canadà, l'Amèrica del Nord, les Antilles, Sud-àfrica, Austràlia, Nova Zelanda). La Reforma protestant té la greu responsabilitat d'haver trencat la mil·lenària unitat religiosa en el món cristià occidental i causar el fenomen de la confessionalització, és a dir, la separació social, política i cultural d'Europa i d'algunes de les seves regions en dos camps: el catòlic i el protestant. Aquest sistema va cristal·litzar en la fórmula *cuius regio, eius et religio*, per la qual els súbdits estaven obligats a seguir la religió del príncep. L'enfrontament entre aquests dos mons va provocar les guerres de religió, que van afectar sobretot França, els territoris germànics, Anglaterra, Escòcia i Irlanda, i que només es poden considerar acabades amb la Pau de Westfàlia (1648) al continent i amb la capitulació de Limerick (1692) a les illes Britàniques.

L'Església catòlica, encara que assolada per la crisi i per la defecció de tants pobles en uns pocs decennis, va saber trobar energies insospitades per reaccionar i començar a realitzar una autèntica reforma: aquest procés històric ha pres el nom de Contrareforma, el cim del qual és la celebració del Concili de Trento (1545-1563). Aquest concili va proclamar amb claredat algunes veritats dogmàtiques que els protestants posaven en dubte (cànon de les Escriptures, sacraments, justificació, pecat original, etc.), i va prendre també diverses decisions disciplinars que van enrobustir i fer més compacta l'Església (per exemple, la institució dels seminaris i l'obligació dels bisbes de residir a la diòcesi). El moviment de la Contrareforma també va valer-se de l'activitat de molts ordes religiosos fundats en el segle XVI: es tracta d'iniciatives de reforma en l'àmbit dels mendicants (caputxins, carmelites descalços) o instituts de clergues regulars (jesuïtes, teatins, barnabites, etc.). L'Església va sortir de la crisi profundament renovada i reforçada, i va poder compensar la pèrdua d'algunes regions europees amb una difusió de la fe veritablement universal, gràcies a l'obra missionera.

En el segle XVIII l'Església va haver de combatre contra dos enemics: el regalisme i la il·lustració. El primer va coincidir amb el desenvolupament de la monarquia absoluta: recolzats en l'organització d'una burocràcia moderna, els sobirans dels estats europeus van aconseguir instaurar un sistema de poder autocràtic i total, tot eliminant les barreres que s'hi interposaven (institucions d'origen medieval com el sistema feudal, els privilegis eclesiàstics, els drets de les ciutats, etc.). En aquest procés de centralització del poder, els monarques catòlics van tendir a envair l'àmbit de la jurisdicció eclesiàstica, amb la intenció de crear una església sotmesa i dòcil respecte al poder del rei. És un fenomen que assumeix noms diversos depenent dels estats: regalisme a Portugal i Espanya, gal·licanisme a França, josefisme als territoris dels Habsburg (Àustria, Bohèmia, Eslovàquia, Hongria, Eslovènia, Croàcia, la Llombardia, la Toscana, Bèlgica),

jurisdiccionalisme a Nàpols i Parma. Aquest fenomen va tenir el punt culminant en l'expulsió dels jesuïtes per part de molts governs i en l'amenaçadora pressió sobre el papat perquè suprimís aquest orde (com va succeir el 1773).

L'altre enemic amb què es va trobar l'Església en el segle XVIII va ser la il·lustració, un moviment en primer lloc filosòfic que va tenir gran èxit entre les classes dirigents. Té com a fons un corrent cultural que exalta la raó i la natura i alhora critica indiscriminadament la tradició. És un fenomen molt complex, que presenta en tot cas fortes tendències materialistes, una ingènua exaltació de les ciències, el rebuig de la religió revelada en nom del deisme o la incredulitat, un irreal optimisme respecte a la bondat natural de l'home, un excessiu antropocentrisme, una confiança utòpica en el progrés de la humanitat, una difosa hostilitat contra l'Església catòlica, una actitud de suficiència i menyspreu cap al passat i una arrelada tendència a realitzar reduccionismes simplistes en la recerca de models explicatius de la realitat. Es tracta, en resum i en gran manera, de l'origen de moltes de les ideologies modernes, que redueixen la visió de la realitat eliminant-ne, per comprendre-la, la revelació sobrenatural, l'espiritualitat de l'home i, en definitiva, l'anhel per la recerca de les veritats últimes de la persona i de Déu.

En el segle XVIII es van fundar les primeres lògies maçòniques: una bona part d'aquestes lògies va assumir tons i activitats clarament anticatòliques.

5. L'edat contemporània (a partir del 1789)

La Revolució Francesa, que va començar amb la decisiva aportació del baix clergat, va derivar ràpidament cap a actituds de gal·licanisme extrem. Va arribar a produir el cisma de l'Església constitucional i, a continuació, va assumir tons clarament anticristians (instauració del culte a l'Ens Suprem, abolicció del calendari cristià, etc.), fins a arribar a una cruenta persecució de l'Església (1791-1801). El papa Pius VI va morir el 1799, presoner dels revolucionaris francesos. L'accés al poder de Napoleó Bonaparte, home pragmàtic, va portar la pau religiosa amb el Concordat del 1801. No obstant això, més endavant van sorgir desavinences amb Pius VII per les intrusions contínues del Govern francès en la vida de l'Església: com a resultat, Bonaparte va empresonar el papa durant aproximadament cinc anys.

Amb la Restauració de les monarquies prerevolucionàries (1815), per a l'Església va tornar un període de pau i tranquil·litat, afavorit també pel romanticisme, corrent de pensament predominant en la primera meitat del segle XIX. No obstant això, aviat es va delinear una ideologia nova profundament oposada al catolicisme: el liberalisme, hereu dels ideals de la Revolució Francesa, que a poc a poc va aconseguir afermar-se políticament i va promoure la instauració de legislacions discriminatòries o persecutòries contra l'Església. El liberalisme es va unir en molts països al nacionalisme i —més endavant, en la segona meitat del segle— es va aliar amb l'imperialisme i el positivisme, que van contribuir ulteriorment a la descristianització de la societat. Alhora, com a reacció a les injustícies socials provocades per les legislacions liberals, naixien i es difonien un seguit d'ideologies dirigides a fer-se portaveus de les aspiracions de les classes oprimides pel nou sistema econòmic —el socialisme utòpic, el socialisme «científic», el comunisme, l'anarquisme—: tot un conjunt d'ideologies unides per projectes de revolució social i una filosofia subjacent de tipus materialista.

El catolicisme en el segle XIX va perdre en gairebé totes les nacions la protecció de l'Estat, que fins i tot va passar a tenir-hi una actitud adversa. El 1870 va acabar el poder temporal dels papes, amb la conquesta italiana dels Estat Pontificis i la unificació de la península. Tanmateix, l'Església va saber treure avantatges d'aquesta crisi per enfortir la unió de tots els catòlics amb la Santa Seu i per alliberar-se de les intrusions dels estats en el govern intern de l'Església, a diferència del que va passar en el període de les monarquies

confessionals de l'edat moderna. El cim d'aquest fenomen va ser la solemne declaració, el 1870, del dogma de la infal·libilitat del papa en el Concili I del Vaticà, celebrat durant el pontificat de Pius IX (1846-1878). En aquest segle, a més a més, la vida de l'Església es va caracteritzar per una important expansió missionera (a Àfrica, Àsia i Oceania), per un abundant floriment de fundacions de congregacions religioses femenines de vida activa i per l'organització d'un vast apostolat laïcal.

En el segle XX l'Església es va enfrontar amb nombrosos desafiaments: Pius X va haver de reprimir les tendències teològiques modernistes dins el propi cos eclesiàstic. Aquests corrents es caracteritzaven, en les manifestacions més radicals, per un immanentisme religiós que tot i mantenir les formulacions tradicionals de la fe en realitat les buidava de contingut. Benet XV es va enfrontar amb la tempesta de la Primera Guerra Mundial, tot mantenint una política d'imparcialitat entre els contendents i exercint una activitat humanitària a favor dels presoners de guerra i la població afectada per la catàstrofe bèl·lica. Pius XI es va oposar a totalitarismes de tipus divers, que van perseguir d'una manera més o menys oberta l'Església durant el seu pontificat: el comunista a la Unió Soviètica i a Espanya, el nacionalsocialista a Alemanya, el feixista a Itàlia, el d'inspiració maçònica a Mèxic. A més a més, aquest papa va dur a terme una remarcable promoció del clergat i l'episcopat local a les terres de missió africanes i asiàtiques que, continuada després pel seu successor, Pius XII, va permetre a l'Església presentar-se davant el fenomen de la descolonització com a element autòcton i no estranger.

Pius XII va haver d'afrontar la terrible prova de la Segona Guerra Mundial, durant la qual va actuar de diverses maneres per salvar de la persecució nacionalsocialista tots els jueus que fos possible (es calcula que l'Església catòlica en va salvar aproximadament 800.000). Amb un procediment realista, no va considerar oportú llançar-ne una denúncia pública, ja que hauria empitjorat la greu situació dels catòlics també perseguits en alguns dels territoris ocupats pels alemanys i hauria anul·lat la seva possibilitat d'intervenir a favor dels jueus. Moltes altes personalitats del món israelita van reconèixer públicament, després de la guerra, els grans mèrits d'aquest papa respecte al seu poble.

Joan XXIII va convocar el Concili II del Vaticà (1962-1965), que va ser conclòs per Pau VI i va obrir una època pastoral diversa en l'Església. Va subratllar la crida universal a la santedat, la importància de l'esforç ecumènic, els aspectes positius de la modernitat, l'ampliació del diàleg amb altres religions i amb la cultura. En els anys successius al concili, l'Església va patir una pregonera crisi interna de caràcter doctrinal i disciplinar. En gran manera, la crisi es va aconseguir superar durant el llarg pontificat de Joan Pau II (1978-2005), papa de personalitat extraordinària que va aconseguir que a la Santa Seu obtingués uns nivells de popularitat i prestigi abans desconeguts, dins i fora l'Església catòlica.

Carlo Pioppi

Bibliografia bàsica

J. Orlandis. *Historia del cristianismo*. Rialp, Madrid 1983.

A. Torresani. *Breve storia della Chiesa*. Ares, Milà 1989.